

אי־אפשר להיות קונספירטיביים מדי: רצח רבין והאיווי של תיאוריות קונספירציה בישראל

שוקי מאירוביץ

אי־אפשר להוכיח קונספירציה טובה. אם אתה יכול להוכיח אותה אז מישוהו פישל איפשהו לאורך הדרך (ג'רי פלטשר, תיאוריית הקשר).

הקדמה

תיאוריות קונספירציה אינן תופעה חדשה. כבר ביוון העתיקה פוליטיקאים, פילוסופים ודמויות ציבוריות ברפובליקה האתונאית הציבו את השאלות *cui bono* (מי מרוויח?) ו־*cui prodest* (לטובתו של מי?) כדי לחשוף ולסמן תככים ומזימות נסתרים (Byford 2011, 42–43). בפשטות אפשר לומר כי טענת היסוד של כל תיאוריית קונספירציה היא שמאחורי מה שנתפס לכאורה כמציאות פוליטית גלויה פועלים כוחות נסתרים ומרושעים, והמציאות הגלויה היא לא יותר מאשר אשליה, מסך עשן המסתיר קנוניה של מנגנונים אפלים, סודיים ורבי עוצמה (שם, 2). לכאורה, הנרטיב של תיאוריות קונספירציה מציג בדרך כלל מהלך אירועים קוהרנטי ומסודר שמתאר מצב עניינים מסוים ומספק הסבר על בסיס של סיבה ותוצאה. זהו לכל הפחות הסיפור שתיאוריות קונספירציה מספרות על עצמן (Bergmann 2018, 11). ואולם עיון מעמיק יותר מגלה שלתיאוריות קונספירציה אין מבנה יציב. הן תנודתיות ותגובתיות, יש להן אופי פתייני, הן מושכות פנימה; הן מציעות ידע בלתי אפשרי – כזה שאינו עומד בקריטריונים מדעיים, ידע שפועל מעבר לערכי אמת ואפילו

* אני מודה לנדב אפל, חזקי שוהם ושאל סתר על ההערות, התובנות והעזרה בניכוש המאמר. עזרתם לא תסולא בפז. תודה גם ליעל איתי פק ולקוראים האנונימיים על הערותיהם החשובות. תודה מיוחדת לרובי שונברגר.

מופעי כוח; ידע בלתי ניתן להוכחה ובלתי ניתן להפרכה, ספקולטיבי ונזיל. במובן זה, תיאוריות קונספירציה אינן מגיעות לסף שמאפשר לבדוק עד כמה הן לא נכונות, מכיוון שהעיקרון המארגן אותן אינו פועל לפי קריטריונים של אמת או שקר (Bratic 2008, 3; Hristov 2019, 92–93). לכן תיאוריות קונספירציה הן מנגנון המתאווה לגלות את מה שבלתי אפשרי לגלות במלואו, שהרי תמיד יש עוד משהו לגלות.

שלושה עקרונות עומדים בבסיסן של תיאוריות קונספירציה: (א) שום דבר אינו קורה במקרה. תיאוריות קונספירציה מתארות עולם המבוסס תמיד על מכוונות וכוונות מפורשות. כל מה שקורה – קורה מכיוון שמישהו התכוון לכך; (ב) שום דבר אינו כפי שהוא נראה, ומה שנראה הוא תעתוע, מכיוון שחורשי המזימות מרמים, משקרים ומסלפים כדי להסתיר את כוונותיהם האמיתיות. לפיכך, מראית עין של תמימות היא הוכחה ניצחת לכך שהדברים לעולם אינם כפי שהם נראים; (ג) מכיוון שבעולם קונספירטיבי אין מקום למקורות, תבניות ודפוסים קבועים נמצאים בכל פינה, גם כאשר הם מוסתרים. על כן קונספירטורים לעולם מחפשים (ותמיד מוצאים) קשרים נסתרים כדי לאתר, לזהות ולמפות את מה שמוסתר מן העין (Barkun 2003, 3–4).

בחינה של המקרה הישראלי מגלה כי תופעות ומקרים היסטוריים ספציפיים החלו להתנסח כתיאוריות קונספירציה בעקבות רצח רבין בנובמבר 1995. נדמה כי רצח רבין היה האירוע שהתניע את הופעתן של תיאוריות קונספירציה בישראל. מאמר זה מבקש לבחון מדוע תיאוריות קונספירציה הופיעו בישראל באמצע שנות התשעים של המאה הקודמת.¹ לא חלפו אלא שבוע או שבועיים מאז הרצח, ושמועות החלו להתפשט כי השב"כ מעורב בו. המהירות שבה התפשטו השמועות, שהפכו עד מהרה לנרטיב מאורגן סביב הרצח, מעלה את השאלה מהם התנאים שהצמיחו תיאוריות קונספירציה סביב הרצח. זאת ועוד, כשנה לפני ההתנקשות ובשנה שבה בוצעה התרחשה סדרה של פיגועים רצחניים, ודומה כי איש לא העלה על דעתו לקשור את הפיגועים לשב"כ.² ברור כי הרצח היה אירוע מכוון וקו פרשת מים בחברה הישראלית, אך עדיין עולה השאלה מדוע דווקא רצח פוליטי הוא שהתניע תיאוריות קונספירציה.

המאמר אינו עוסק כלל ברצח רבין כאירוע היסטורי, אלא מבקש לבחון את תנאי ההופעה (פוקו 2005, 126–127) של תיאוריות קונספירציה סביב הרצח. במובן זה,

1 בספרות המחקר או בשיח הציבורי, לכל הפחות, לא הופיעו קודם לכן אזכורים לתיאוריות קונספירציה בהקשרים אלו או אחרים. למעשה, המקרה היחיד שהופיע עד אז בספרות המחקר שבו יש מאפיינים שיחניים מסוימים של תיאוריות קונספירציה, גם אם לא טענות קונספירטיביות מפורשות, הוא המקרה של חטיפת ילדי תימן (בירנבוים 2019). להיסטוריה מפורטת של הפרשה ראו Molchadsky 2018.

2 למשל, בפיגוע ההתאבדות בקו 5 ברחוב דיזנגוף בתל אביב ב־19 באוקטובר 1994 נרצחו 22 בני אדם ונפצעו כ־75; ב־25 בדצמבר באותה שנה נרצחו 13 איש בפיגוע התאבדות ליד בנייני האומה בירושלים; בפיגוע ההתאבדות בצומת בית ליד ב־22 בינואר 1995 נרצחו 22 ונפצעו 66 ישראלים; ב־31 באוגוסט באותה שנה נרצחו חמישה ונפצעו מאה ישראלים בפיגוע התאבדות ברמת גן.

רצח רבין אינו רק מקרה ייחודי; הוא מצביע על משבר רחב הרבה יותר שהתרחש גם בישראל סביב מערכי המשמעות הפוליטיים והתרבותיים בקפיטליזם המאוחר. אם כן, דרך המקרה של רצח רבין אבקש להבין כיצד פועלות תיאוריות קונספירציה, ולא מתוך הנחה שקונספירציה היא מערכת של עמדות פוליטיות שאפשר להסביר את תוכנן במונחים רציונליים-ריאליסטיים.³ במקום זאת איעזר במושגים פסיכואנליטיים כדי להסביר כיצד תיאוריות קונספירציה מעוררות איווי ופנטזיה, בלי לגלוש לפרשנות המתייחסת לתיאוריות אלו במונחים פתולוגיים.

מבט על קווי המתאר של התיאוריות השונות העוסקות ברצח מגלה מאפיין של רוב תיאוריות הקונספירציה: פער בלתי אפשרי בין הסיפור הרשמי ובין "מה שקרה בפועל". פער זה נבע מהטענה הקונספירטיבית שבסיפור הרשמי היו סתירות פנימיות בתיאור של מה שקרה בזמן הרצח עצמו. טענות כאלה היו למשל, "גרסה רשמית – רבין נורה פעמיים, בית חולים – שלוש [...] גרסה רשמית – רבין נורה בגב בלבד, בית חולים אחת מקדימה. אין פה שום דבר משותף, זה רצח אחר לגמרי" (amram fisher 2015); התעלמות של ועדת שמגר מעדויות שונות ("צילום הרנטגן אישר סופית את אמיתות דיווחי בית חולים [...]"). "ד"ר יהודה היס וכן ועדת שמגר העלימו את הפגיעה בחוליה [בגבו של רבין] ואת השיתוק המידי שבא בעקבותיה", (גפן 2013, 80); מסמכים רפואיים סותרים ("הקפונדיה המבלבלת בתוכנם עתיר הסתירות של מסמכי הטיפול השונים", דין 2009, 15);⁴ מחיקות והשמטות במסמכים שונים, פערי זמנים בין זמן הגעתו של רבין לבית החולים ובין הזמן המצוין במסמכי בית החולים עצמם ("בעקבות 'החור השחור' שנפער בגרסה הרשמית לפינוי הרפואי [...]"), (שם, 14); מניפולציות בסרטון הווידאו של הרצח ("בדיקת קטע הסרט המתאר את ההתרחשות בין הירי ועד המבט שהפנה רבין אחורה, מלמדת כי הוא מסתיים בקפיצת תמונה, שמשמעותה – חיתוך" (גפן 2013, 19); ועוד כהנה וכהנה. למעשה, כל הפרטים, הזמנים, התיאורים, העדויות והדיווחים תורגמו למונחים קונספירטיביים. כל מה שנכתב, נאמר, צולם ונחקר היה עדות לקונספירציה.

ארבע תיאוריות קונספירציה בולטות התגבשו סביב הרצח: יגאל עמיר הוא הרוצח אך הוא היה קורבן למניפולציות של השב"כ, עמיר אינו הרוצח ומישהו מהשב"כ ירה ברבין, עמיר אינו הרוצח וזה טרם נתגלה מכיוון שמסמכים שונים הוסתרו או הועלמו, שמעון פרס יזם וארגן את הרצח. תיאוריות אלו החלו להופיע במסמכים שונים מייד לאחר הרצח, וצצו בספרים שנים אחדות לאחריו. רובן המוחלט של התיאוריות הן פרי יוזמתם של אנשים

3 להרחבה על הגישה הרציונלית-ריאליסטית ראו Hofstadter 1955. לביקורת על הגישה ראו Rogin 1987.
4 על הספר המצוטט כאן, שפורסם בהוצאה עצמית, חתום מחבר בשם דני דין. דנידין הוא, כידוע, הגיבור הרואה ואינו נראה בסדרת ספרי הילדים של שרגא גפני. במקרה הנדון זהו כנראה שם עט; לא הצלחתי לברר את שמו האמיתי של המחבר.

פרטיים שפעלו באופן עצמאי.⁵ בהדרגה התגבשה גם פעילות קהילתית הכוללת העברת אינפורמציה, מפגשים חברתיים ותמיכה הדדית. בשנים האחרונות, בעיקר בפורומים אינטרנטיים שונים מהצד הימני של המפה, ממשיכים להופיע טענות, עדויות ומסמכים המעידים על קונספירציה שהובילה להירצחו של ראש ממשלה בישראל.⁶

דיבורים

העשור הראשון של שנות התשעים מסומן כתקופה של שינויים עמוקים בארגון הקומון סנס של החברה הישראלית (דיין 2020, 90).⁷ תיאוריות הקונספירציה סביב הרצח הופיעו בתקופה שבה החברה הישראלית עברה לכלכלה ניאו-ליברלית, על המשמעויות הכלכליות, הפוליטיות והתרבותיות הכרוכות בכך. הניאו-ליברליזם יובן כאן כמשטר כלכלי-פוליטי "החותר לצמצום ההשפעה מרסנת-השוק של המגבלות והכללים הפוליטיים והחברתיים שבהם 'הוטמעה' כלכלת השוק הקפיטליסטית; הוא חותר אף לבנייה של מערך חלופי של כללים שמטרתם כינון של מנגנוני השוק התחרותי, עידודם והעצמתם" (מנדלקרן 2018, 420). יש לציין כי הניאו-ליברליזם אינו פועל לצמצום התערבותה של המדינה; המדינה, במסגרת הניאו-ליברליזם, ממלאת תפקיד חיוני בכינון ובהסדר של השווקים (שם, 421).⁸ אך לא היה זה סתם ניאו-ליברליזם שהנץ בשמיה של החברה הישראלית בשנות השמונים והתשעים; זה היה ניאו-ליברליזם לאומי. הטענה המקובלת היא שהקשר בין שוק חופשי לגלובליזציה הוא אינהרנטי, ולכן שוק שנשלט בידי המדינה שולל השתתפות בכלכלה הגלובלית (Harmes 2012, 61–62). אבל למעשה, כוחות ניאו-ליברליים פעלו לא אחת בניגוד לאידיאולוגיה של שוק חופשי גלובלי וחברו לכוחות פופוליסטיים ושמרניים ליצירת קואליציות פוליטיות (כך עושה גם ממשלת נתניהו הנוכחית). כפי שטוען דייוויד הארווי:

5 בעקבות רצח קנדי ב-1963 החלו לראשונה אנשים פרטיים לפתח תיאוריות קונספירציה (Olmsted 2009, 109–110).

6 הפורום הבולט ביותר בהקשר זה הוא "הלקסיקון השלם – פרשת רצח רבין" באתר רוטר – קהילת הפורומים של ישראל.

7 את המושג קומון סנס שואלת הילה דיין מגרמשי: "הגמוניה מתבססת על החוש המשותף ועל השכל הישר של ההמונים, התופסים את עצמם כשותפים לפרויקט פוליטי מסוים" (דיין 2020, 89). הקומון סנס, "השכל הישר", אינו תפיסה אחת ייחודית, זהה במקום ובזמן. הוא ה'פולקלור' של הפילוסופיה, וכמו הפולקלור הוא מקבל אינספור צורות שונות. המאפיין החשוב ביותר שלו הוא שאפילו במוחו של פרט אחד הוא פרגמנטרי, לא-קוהרנטי וחסר-עקיבות, בהתאמה לעמדה החברתית והתרבותית של ההמונים שהוא הפילוסופיה שלהם" (שניר 2012, 203).

8 להיבטים תרבותיים וחברתיים נוספים של מושג הניאו-ליברליזם ראו: Cahill et al. 2018; Kotsko 2018; Brown 2019. להרחבה בהקשר הישראלי ראו ממן ורוזנהק 2009; Krampf 2018; Maron and Shalev 2017.

המדינה הניאו-ליברלית זקוקה לסוג מסוים של לאומיות כדי לשרוד. היא חייבת לפעול כגורם בשוק העולמי, ומבקשת ליצור את האקלים העסקי הטוב ביותר שאפשר, ולכן היא מגייסת את הלאומיות לעזרת מאמציה (הארווי 2015, 117).⁹

מלחמת 67' הובילה לפריצה של הסֶפֶר ולחידוש תהליך הקולוניזציה הישראלי. הואיל ואינטרסים כלכליים הם שקבעו את התנהלותו של תהליך ההתנחלות, "ניתן לכוונן את זה בקולוניזציה בשם 'סֶפֶר כלכלי'" (פלד ושפיר 2005, 209). מהלך זה טמן בחובו סתירה פנימית, מכיוון שישראל תפסה את השטחים הללו כחלק מהגוף הפוליטי וממערכת השליטה שלה אך לא העניקה זכויות אזרח לפלסטינים שחיו בהם. פתרון הדילמה היה "סיפוח וזחל" באמצעות התיישבות יהודית והרחבה חלקית של המוסדות הישראליים אל תוך השטחים הכבושים" (שם, 221). תהליך זה של "פרוור הספר" הפך את הקולוניזציה הישראלית בשטחים ליוזמה קפיטליסטית.¹⁰ חילופי השלטון ב-1977 גררו את כינונו של משטר הפרטה אגרסיבי ואת פירוק מנגנוני מדינת הרווחה בישראל הריבונית, ובמקביל הביאו להרחבת מנגנוני הפיצוי של המתנחלים בשטחים הכבושים (גוטוויץ 2016, 225). אמנם ניצנים ראשונים של נאו-ליברליזם הופיעו בישראל באמצע שנות השבעים (Paz-Fuchs and Mandelkern 2018, 8), אבל רק בתחילת שנות השמונים ניכרו מאפייניו של נאו-ליברליזם בכלל ושל נאו-ליברליזם לאומי בפרט. נקודת המפנה הייתה משבר האינפלציה, שב-1984 נסקה ל-400 אחוזים, ותוכנית הייצוב ב-1985.¹¹ השילוב בין צמיחה כלכלית ובין הדיכוי הפוליטי של הפלסטינים בשטחים הוביל לדרו-קיום זמני ושברירי, וזה קרס בדצמבר 1987 כאשר פרצה האינתיפאדה הראשונה. האינתיפאדה החריפה את הסתירה הפנימית בין הספר הכלכלי לספר הדתי, וכדי לפתור סתירה זו פנתה המדינה הישראלית לפתרון דיפלומטי במסגרת הסכמי אוסלו. ההסכמים היו חלק "בלתי נפרד מתהליכי הגלובליזציה והליברליזציה הכלכליים יותר" (פלד ושפיר 2005, 42). עד מהרה החלו ההסכמים להוות איום של ממש על תהליך הקולוניזציה הישראלי. הימין הישראלי תרגם זאת למחאות חריפות וקשות, שהגיעו לכדי מיצוי ברצח רבין. בעקבות הרצח הואץ גם תהליך הפרטת הזהות הישראלית (שהחל עוד לפני הרצח), "שבמסגרתה נחלשת כל הגדרה 'מרכזית', 'לאומית' ודומיננטית שלה" (ידגר 2004, 114). לאחר הסכם אוסלו, ובעיקר בעקבות הרצח, החל השמאל הישראלי לסמן מחנה "אחר"

9 הארווי מדגים את הטענה באמצעות המקרה של מרגרט תאצ'ר: "כיצד להבטיח את נאמנותם של האזרחים? התשובה המתבקשת היא לאומיות, אך זו עומדת בסתירה עמוקה לעקרונות הניאו-ליברליים. זו היתה הדילמה של מרגרט תאצ'ר, שכן רק בזכות קלף הנאמנות [...] הצליחה להיבחר לכהונה נוספת ולקדם רפורמות נאו-ליברליות נוספות מבית" (הארווי 2015, 109-110).

10 להרחבה בנושא פרוור הספר בשטחים הכבושים ראו אלגרה 2016.

11 את תהליך הליברליזציה הובילו בנק ישראל ומשרד האוצר, ועוצמתם משקפת את עובדת היותו של הניאו-ליברליזם בישראל פרויקט מדינתי (Paz-Fuchs and Mandelkern 2018, 8).

חדש: "מתנגדי השלום [...] מתגלים כאנשים אלימים, הסוגדים לעבר והשבויים במסגרות מחשבתיות לאומניות-קדמוניות לא-רציונליות (קרי, הם דתיים)" (שם, 127, 131). כך התהפכו היוצרות – דווקא השמאל הישראלי האוניברסלי-לכאורה הוא שהחל להשתמש בלאומיות ובפטריוטיזם כעקרונות מארגני זהות,¹² ואילו הימין כונן כאחרות נורמטיבית (שם, 139), כפי שמתרחש גם כעת בגל המחאה נגד המהפכה המשטרית. זאת ועוד, האחרות של הימין – בעיקר לאחר הרצח – לא נתפסה כיריבות פוליטית אלא כאיום קיומי של ממש (שם, 183). הדתיים הלאומיים, כקבוצה, נתפסו כאשמים המוכהקים ברצח. כתגובה לדומיננטיות של נרטיב זה התפתח גם נרטיב נגדי המתאר את הרצח כקונספירציה של השב"כ. כשבועיים בלבד לאחר הרצח דיווח העיתונאי אמנון אברמוביץ' כי אבישי רביב היה סוכן של השב"כ. רביב גויס למחלקה היהודית בשב"כ ב-1987 ופעל בה עד לחשיפתו ב-1995. ב-24 בנובמבר 1995 פרסם לראשונה העיתונאי חגי הוברמן בעיתון הצופה כתבה שבה היו "רמיזות על מעורבות השב"כ ברצח רבין". לשאלה "מתי מתחיל הזמזום בציבור שלכם [הכוונה לציבור הדתי-לאומי בעיקר בשטחים הכבושים] שיש משהו שאנחנו לא יודעים על רצח רבין?" השיב הוברמן: "משהו כמו שבוע או שבועיים אחרי הרצח מתחילים דיבורים שהבסיס שלהם היתה חשיפה שאבישי רביב הוא סוכן השב"כ [...] (כאן חינוכית 2012). "דיבורים" אלו הופיעו "על רקע תקופה של אי-יציבות, מעבר, ספקנות וחוסר ודאות לגבי העתיד", וסימנו "תזווה של הקונצנזוס לעבר פרדיגמה ציונית חדשה, שהטמיעה את ההיגיון הניאוליברלי והתאימה את עצמה למצב החדש" (דיין 2020, 94). תהליך הטמעה זה אפשר גם את הופעתן של תיאוריות קונספירציה סביב הרצח. כפי שהוזכר בתחילת הפרק, בשנות התשעים התרחשו שינויים עמוקים ביחס של התרבות הישראלית לסמליה ולערכיה הלאומיים (אולמרט 2018, 213-214). אלה באו לידי ביטוי בפרגמנטציה של השיח הפוליטי – בהפצעתן של מפלגות סקטוריאליות, הופעתה של תפיסה ביקורתית נגד הציונות, המהפכה החוקתית, המאבק הלהט"בי, גל של תודעה מזרחית פוליטית, הגחתו של דור זקוף פלסטיני ישראלי ועוד (דיין 2020, 90-91); בספרות – דרך הכתיבה של אורלי קסטל-בלום והקרסת "החיץ הברור בין 'טקסט' ל'מציאות' [ש]אינו קיים עוד" (אופיר 2000, 120); בהופעתם של מקומונים כמו כל העיר בירושלים והעיר בתל אביב, שהציע לא רק סגנון כתיבה חדש ועדכני אלא גם דימוי של "עיר ללא הפסקה" המתנסחת במונחים של "חילוניות, ליברליות, ומתינות פוליטית" שהיו גם קריטריונים של היבדלות והדרה (עזריהו 2005, 339); בתוכנית המערכונים של החמישייה הקאמרית, שעסקה בעיקר בפירוק של המובן מאליו הלאומי;¹³ בפרויקט של

12 על הקשר בין לאומיות ופטריוטיזם בשמאל הישראלי ראו מזרחי 2011.

13 ראו למשל את המונולוג "יגאל עמיר" שכתב עוזי וייל (Hamishiya Kamerit 2017), ובו רמי הויברגר משחק את דמותו של עמיר ובמידה רבה מנבא את העתיד.

"האיש ההולך", שהציג "אג'נדה אלטרנטיבית של אוניברסליזם מול שוביניזם לאומני, חילוניות מול פנאטיות דתית, [...] קומי במקום טרגי [...]" (מכתר 2016, 168); בהתגוננות השדה הרוחני והופעתו של "הסופרמרקט הרוחני [...] שהוא הניו-אייג'" (פרסיקו 2009), המתמחה ב"חיפוש אחר משמעות קיומית וסיפוק רוחני בהסתמך על סמכות פנימית" (פרסיקו תשע"ה, עמ' 19); וכדאי להזכיר גם את המקרה שבו דודו טופז, בתוכניתו עתירת הרייטינג, "גרם למדינה שלמה להשתכנע שיש חיזורים" (בוקר 2018).

בהקשר זה חשובה הופעתה של הטלוויזיה הרב-ערוצית, ובעיקר השפעתו של ערוץ 2. נועם ירון אבחן כך את המצב:

כל מה שאנו רואים בערוץ 2 הוא שקר. הוא אינו שקר עובדתי, כלומר, הוא אינו בהכרח מנוגד לאמת, אבל הוא שקר במובן טריוויאלי אחד: מאחורי כל דבר הנראה על המסך, אמיתי, כן ואותנטי ככל שיהיה, יש כוונה אחרת. יש כוונה מבנית אחת: למשוך צופים, למשוך מפרסמים ולדאוג שהצופים יראו את הפרסומת שלהם (ירון 2001, 22).

באופן מעניין, דבריו של ירון מהדהדים קונספירציה. ספרו אינו עוסק כלל ועיקר בקונספירציות, ואין לחשוד בו כי מאחורי הדברים מסתתרת תיאוריית קונספירציה.¹⁴ עם זאת, עולה אצלו הטענה המשותפת גם לימין החדש: "מעבר למרחב הנגלה של התופעות ישנם כוחות אפלים ומאיימים [שאותם] לא ניתן לאשש וגם לא להפריך" (קרמניצר 2020, 36). כך, משבר הייצוג של הליברליזם והופעתם של ניאורליברליזם ופופוליזם מציעים מערכי פרשנות ביקורתיים המאפשרים את צמיחתן של תיאוריות קונספירציה, או לפחות נתנים להן לגיטימציה (Zupančič 2022).

סימנים

פרדריק ג'יימסון עושה שימוש ב"מיפוי הקוגניטיבי" של קווין לינץ' כדי לבאר את היחסים החברתיים בקפיטליזם המאוחר (Jameson 1990, 353).¹⁵ ג'יימסון טוען כי המיפוי הקוגניטיבי הוא המהלך שבו הסובייקט מנסה לשווא להבנות תפיסה של יחסים מעמדיים וחברתיים. ניסיון זה נועד לכישלון, שכן המציאות בקפיטליזם המאוחר אינה יכולה להקנות לעצמה מובן, והסובייקט (Mason 2001, 41) "חשוף להפצצה של המידי שכל שכבות ההגנה והתיווך הוסרו ממנו" (Jameson 1990, 351). אלה הם כל אותם אינספור סימנים

14 לחלופין, אפשר לקרוא את דבריו של ירון בקריאה פרנואידית (קוסופסקי סדג'וויק 2019).

15 קווין לינץ' טוען כי מפה קוגניטיבית במרחב האורבני המודרני אינה יכולה למפות את המיקום שבו הסובייקט מתקיים (Lynch 1992, 51). היא אינה יכולה לייצג את המרחב כפי שהוא נתפס בתודעת הסובייקט. במקום זאת, המפה הקוגניטיבית בעיר המודרנית משקפת את העיוותים וההשמטות כפי שהם נתפסים בחוויה האישית של הסובייקט, המתקיים בסביבה מנוכרת.

ופריטי מידע שהסובייקט אינו יכול לעכלם קוגניטיבית. הקושי למפות מצביע על השילוב בין מציאויות מתפרקות שנמצאות על הציר בין חיים בורגניים להון גלובלי מבוזר (שם). ג'יימסון טוען כי תיאוריות קונספירציה הן "ניסיון קולקטיבי לא מודע שמטרתו להבין מול מה אנחנו עומדים בקפיטליזם המאוחר" (Jameson 1992, 3). תיאוריות קונספירציה מציגות את הסדר החברתי כמציאות טוטלית ואטומה שבה הכל נשלט ולכן הוא מוסתר, ובד בבד מציעות פנטזיה המאפשרת חשיפה ופיענוח של מה שמוסתר. הנרטיב הקונספירטיבי נע בין הטוטליות של מה שאי-אפשר לגלותו ובין הפנטזיה המאפשרת חשיפה של המוסתר. שני המקרים מציגים טוטליות – טוטליות של הסתרה או טוטליות של חשיפה; או שהכול מוסתר, או שהכול חשוף. שני סוגי הטוטליות הם ביטוי של מורכבותו הבלתי ניתנת לפיענוח של הקפיטליזם המאוחר.

מייד לאחר רצח רבין כתבה עליו אריאלה אזולאי:

אירוע הרצח היה אירוע חד-פעמי וחרג מכל קשר סיבתי ניתן לניבוי. [...] עמיר נתפס בשעת מעשה והודה ברצח באותו ערב עצמו. [...] דבריו המפורשים של עמיר [...] הקשו על המומחים השונים לבצע את מלאכתם. [...] אלה יודעים לפעול רק באזור הדמדומים שבין הנסתר לנגלה, בין הכמוס למפורש. [...] אירוע הרצח דווקא התקיים בין הגלוי לגלוי-יותר, בין המפורש לבין המפורש-יותר. [...] עמיר אמר בפה מלא, שלא היתה כאן קונספירציה, שלא היתה כאן תוכנית פעולה, שלא היתה כאן אסטרטגיה (אזולאי 1996, 255).

אזולאי אינה נעזרת במיפוי הקוגניטיבי של ג'יימסון. היא גם אינה עוסקת בתיאוריות קונספירציה, ונדמה כי עצם המושג לא היה חלק מהדיון הציבורי ומהמחקר. ובכל זאת, כמעט בלי משים אזולאי מזהה את האווירה הקונספירטיבית שהתפתחה מייד לאחר הרצח. במקום אחר היא מזהה את המדינה כ"גוף מרובה איברים" שאחראי לאלים רצחניות. לא בכדי היא נשאלת בפליאה מסוימת, "כלומר, רצח רבין ו[כרמלה] בוחבוט כתוצאה מהכיבוש? כאחת התוצאות של הכיבוש? זה המצע המשותף?" ומשיבה בחיוב (ברייטברג-סמל 2000, 41). כמעט מתבקש לקרוא את הרצח במונחים פרנואידיים: "אין פלא אפוא שפרנויה [...] גדלה כמעין קריסטל בתמיסה רוויה יתר על המידה ומכתימה כל מובן של האפשרות לדרכי הבנה אלטרנטיביות או של דברים שיש להבין" (קוספסקי סדג'וויק 2019, 153). בתחילת הדברים טענתי כי אחד המאפיינים של תיאוריות קונספירציה הוא האופי הפתייני שלהן, והוא בוקע מתוך המרכיב הפרנואידי המתקיים ברובן. פתיינות זו, או קריאה סימפטומטית, מופיעות גם בתיאוריות קונספירציה וגם בתיאוריה הביקורתית. הקריאה הסימפטומטית, או ההרמנויטיקה של החשד, מאפשרת "להשתמש במה שלא נאמר כדי לכתוב-מחדש את הטקסט במונחיו של צופן-על" (בסט ומרקוס 2019, 20) מתוך הנחה שאפשר "לגלות את המשמעות האמיתית של הטקסט" (מזרחי 2017, 78), או לחלופין,

"לעולם אינך יכול להיות פרנואיד מדי" (קוסופסקי סדג'וויק 2019, 149). דווקא החיבור הספקולטיבי שאזולאי עורכת בין פעולת המדינה ובין הרצח מאפשר להבין בחדות ובמדויק את הקשר בין הקפיטליזם המאוחר ובין אינספור סימנים שמצמיחים קונספירציה: "כל דבר כמעט הפך לסימן שמומחים [...] הוזמנו לפרשו. עיתונאים, פוליטיקאים, בני משפחה, 'הנוער' [...] – מומחים חיפשו סימנים וסימנים חיפשו מומחים, והארץ היתה כמקצה של סימנים" (אזולאי 1996, 255). השאלה הנדרשת היא: אם הרברים היו כה ברורים, כיצד אפשר להבין את מרקחת הסימנים?

לוק בולטנסקי קובע כי המורכבות של המערכת הקפיטליסטית, העומס והעמימות שהיא יוצרת מייצרים אי-ודאות אונטולוגית, ומעלה את השאלה "איפה הכוח באמת נמצא? ומי מחזיק בו?" (Boltanski 2014, 14). סדרות הטלוויזיה **תיקים באפלה**, 24, הומלנד ובישראל **מנאייכ**, והסרטים **המופע של טרומן**, **תיאוריית הקשר** ואל **תביט לאחור** הם דוגמאות ליצירות העוסקות בשאלה שהציב בולטנסקי. דוגמאות אלו ממחישות את עוצמתם האדירה של ארגונים מדינתיים, את הקושי להבין כיצד הם פועלים, את יכולתם לחדור לחיי האזרחים, את מורכבותם ואת חוסר יכולתו של האזרח להשפיע על פעולתם (Aupers et al. 2020, 388). בהקשר זה ג'יימסון מציע את ההבחנה הבאה:

תיאוריות קונספירציה אינן "חושפות" את הפוליטיקה [...] שמאחורי דלתיים סגורות, אלא הן אלגוריה לאופן שבו אפשר להבין את הקפיטליזם המאוחר כ"טוטליות": מערכת עצומה כל כך שאי-אפשר לתפוס אותה באמצעות קטגוריות היסטוריות ופוליטיות טבעיות שדרכן בני אדם מכוונים את פעולותיהם (Jameson 1992, 2).

כאמור, אזולאי מציינת כי כולם היו שותפים למרקחת הסימנים – אלה שמאמינים בתיאוריות קונספירציה ואלה שאינם מאמינים בהן. חיפוש סימנים הוא לכאורה חיפוש אחר סיבתיות ופשר, ניסיון להבין מה קרה; אבל מה שקרה ברור – יגאל עמיר ירה למוות ביצחק רבין. ובכל זאת הופיעו סימנים של התכחות למה שהיה ברור. את המהלך אפשר להבין דרך פעולתו של מהמר – "כדי להמר על כל סובייקט להיכנס לכלכלה ליברלינלית של התכחות שתבנה את האגו שלו, באופן זמני או פרמננטי, כאגו מפוצל ביחס למקרי, לסיבות שמאחוריו ולאפקטים שהוא עשוי לייצר" (דותן 2002, 119). במונחיו של אוקטב מנוני, "אני יודע היטב, אבל בכל זאת": אני יודע היטב שעמיר ירה ברבין, אבל בכל זאת. כפי שטוענת אלנקה זופנצ'יץ:

הסטרוקטורה של ההתכחות [...] עוברת מוטציה ל"אני יודע היטב ולכן אני יכול להתעלם מזה", או: אני רואה, אני יודע ודי בכך, עכשיו אני יכול להתעלם מזה. [...] ידע תופס את המקום המבני של הפטיש שעוזר לנו להתעלם ממצואות טראומטית כלשהי (Zupančič 2022).

כך מתארת אזולאי את אותה התכחשות:

כדי לבצע את מלאכתם יצרו אותם פרשנים יש מאין פער בין דבריו המפורשים של עמיר – שלא יכולים היו להיות מפורשים יותר, כפי שהיו גם מעשיו – ובין כוונותיו הנסתרות. [...] אלא שמעשה הרצח נתפס אצל פרשנים רבים כמו ביצוע של משימה מתוכנית פעולה ועמיר כחבר בקבוצה חתרנית. לדירם (בתקופה הראשונה שלאחר הרצח, לפחות), עמיר ביצע בגלוי את קטע המשימה שלו – ובהצלחה, מנקודת מבטו – אבל התוכנית כולה נותרה סמויה מן העין. אלא שלא היתה משימה שקדמה, ולא היתה משימה שבאה בעקבות. עמיר ביצע קטע מתוך תוכנית פעולה שלא היתה (אזולאי 1996, 255).

זופנצ'יץ' קובעת כי תיאוריות קונספירציה הן הסימפטום של אותה התכחשות – הן מגלמות את מה שהאליטה רואה, אבל בכל זאת (Zupančič 2022).¹⁶ זהו אותו "קטע מתוך תוכנית פעולה שלא היתה". יש לזכור כי כפי שטוענת זופנצ'יץ', ברגע שמתקבלת הוכחה לקיומה של קונספירציה, הקונספירציה נכשלת. חשיפת הקונספירציה היא כישלונה. לכן כדי שהקונספירציה תתקיים חייבת להסתתר מאחוריה קונספירציה נוספת, וכך עד אינסוף (שם). זוהי מרקחת הסימנים, והיא ההוכחה לקיומה של הקונספירציה – התכחשות למציאות דרך הודאה בה. אם נחזור למפה הקוגניטיבית של ג'יימסון:

תיאוריות קונספירציה מייצרות אנלוגיה או מעין קירוב למה שנתפס כאמיתי. הן מפיקות מפה קוגניטיבית של העולם, שהיא למעשה מפה של עולם מקביל או מדומיין של אי-הכרה (misrecognition) במערכות חברתיות ובמבנים של כוח (Mason 2001, 40).

אם כן, רצח ראש הממשלה בידי מתנקש בודד שפעל לבדו, בכיכר העיר, ללא תשתית ארגונית, לעיני מאות אנשים ועשרות אנשי ביטחון – האיץ את השיבוש הקוגניטיבי בקרב מומחים ופרשנים ועורר אותם לחשוד בדבריו ולהניח כי מאחורי עמיר עומדים כוחות אפלים ונסתרים. ההאצה התבטאה בסימנים וסימני סימנים שביטאו את שיבושה של המפה הקוגניטיבית בתקופת הופעתו של הניאורליברליזם בחברה הישראלית.

נפל האסימון

יגאל עמיר "לא ביקש להסתתר, הוא לא פעל במרחב סמוי מעין. אלא שהנראות, הסתמיות שלו, חוסר התכליתיות שבו, אלה היו דברים שהכול ביקשו לכפור בהם, כדי לגלות מה 'באמת' הסתתר מאחוריהם" (אזולאי 1996, 269). הניסיון לגלות מה "באמת" קרה קיבל

16 אלה אותם פרשנים שאזולאי מתארת; במונחים של זופנצ'יץ', לפחות מנקודת המבט הקונספירטיבית, אלה הן "האליטות [...] האוחזות בכוח הכלכלי והפוליטי" (Zupančič 2022).

ביטוי נוסף דרך צילום הרצח. בערב הרצח הזדמן לכיכר רוני קמפלר, רואה חשבון וצלם חובב. קמפלר התמקם במרפסת מעל המקום שבו עתיד להתרחש הרצח והפעיל את מצלמת הווידאו הביתית שהייתה ברשותו. בסרטון נראית זירת הרצח, שאמורה הייתה להיות סטרילית אך בפועל הייתה עמוסה באנשי ביטחון וסתם סקרנים, וכין השאר נצפה בה יגאל עמיר נשען על עציץ וממתין. כעבור דקות אחדות ירד יצחק רבין במדרגות לעבר מכונית השרד. עמיר התקרב לעבר רבין מאחור וירה בגבו שלוש יריות. מצלמתו של קמפלר רעדה. הוא התאושש והמשיך לצלם. זהו התיעוד היחיד של הרצח. קמפלר העביר את התיעוד לוועדת שמגר, וב-19 בדצמבר 1995 הוקרן הסרטון בערוץ 2. יעקב אילון, שהנחה את השידור באותו ערב, אמר: "הערות טכניות קצרות [...] הצילומים עברו שיפור טכני אבל רצף הזמן בקלטת נשמר כפי שצולמה, למעט התעכבות על פרטים מסוימים" (החדשות הישנות 2021).

הקלטת שימשה גם את תומכי תיאוריות הקונספירציה וגם, כפי שניסחה זאת יונית לוי בפתח התוכנית 20 שנה, את "האומה שניסתה להבין איך ומה קרה לה" (2015 Avi90S). עבור הקונספירטורים שימשה הקלטת הוכחה ברורה נוספת לקיומה של מזימה אפלה, ועבור "האומה" היא ביטאה את התדהמה שעורר הרצח: איך ייתכן? איך זה קרה? שני הגיונות פעלו כאן. מהצד הקונספירטיבי – וזהו אחד הפרדוקסים של תיאוריות קונספירציה – למעשה לא היה כל צורך בהוכחה כזאת. כאלה הרי יש למכביר. זהו למעשה העיקרון המארגן של תיאוריות קונספירציה – עוד ועוד הוכחות למה שידוע מראש, אך החיפוש אחר מה שידוע או הניסיון הבלתי אפשרי להגיע אל הממשי אינם מסתיימים לעולם. מצידה של האומה פעל כאן ההיגיון של טראומה: "כשאנו נתקלים בחוויה המערערת את ההוויה שלנו – שם הממשות, וזאת ההגדרה של טראומה" (אפרתי וישראל 2007, 23). באופן אחר, דווקא הצילום שבו נראה בבירור יגאל עמיר יורה בגבו של רבין ביטא את ההפתעה המוחלטת שזימן הממשי ואת חוסר היכולת להתמודד עימו. כך התלכדו שני הגיונות סותרים לכאורה לכדי "המפגש עם הממשי, קרי מה שאינו מתאפשר בתהליך ההסמלה או נשאר מחוץ לו" (Wojczewski 2022, 12).

לענייננו חשובה יותר הפרשנות הקונספירטיבית. לדוגמה, נחום שחף אמר ביחס לרֶשֶׁף מאחת היריות שירה עמיר ברבין (כפי שרואים בסרטון של קמפלר):¹⁷

הצילומים האלה מפוברקים. [...] מה אנחנו רואים שם? רואים רשף. [...] הרשף גדול, הנפח גדול פי אלף והוא לא מאיר שום דבר, איך יכול להיות שזה לא מאיר? זה בניגוד

17 נחום שחף הוא פיזיקאי בעל היסטוריה עשירה של עיסוק בתיאוריות קונספירציה (סביב הטבח בכפר כנא ב-1996, פרשת הירי בנעלין ב-2010, פרשת הריגת העיתונאית שירין אבו עאקלה ב-2022 ועוד). הוא התפרסם בעיקר בהקשר חקירת מותו של הילד מוחמד א-דורה בעזה בשנת 2000. בקרב חובבי הקונספירציות בישראל שחף נהנה ממעמד איקוני.

לחוקי הפיזיקה, המסקנה הייתה פשוטה, הרשף הזה הוא פוטושופ, אלא אם כן אתה לא מאמין בחוקי הפיזיקה (שורר בערוץ, 2019).

יגאל עמיר לא ירה ברבין מכיוון שאילו ירה היה הרשף מאיר. בקע נפער בפעולה של האחר הגדול: "האחר הוא מקומו של הסדר הסמלי, השדה של החוק, של התרבות, של הזכויות והחובות, אלא שמתברר שיש בו סדקים" (גולן 2017, 57). תיאוריות קונספירציה מאתרות את הסדקים ופועלות בתוכם. הפרויקט של תיאוריות קונספירציה הוא לגלות את הממשי. במקרה הנדון הפוטושופ הוא הבלתי אפשרי, מה שנפל מתוך הסדר הסמלי, מה שאי-אפשר לנסח. ברגע שניתן לרְכֵר שם הוא נפל. את האובייקט, הרשף, החליף חסרונו – הפוטושופ. ההוויה, מלמד אותנו לאקאן, מבוססת על חסר. ההוויה של הסובייקט חסרה את האובייקט כי המילה הורגת את הדבר (אפרתי וישראל 2007, 42).

זהו הפרדוקס המובנה בכל תיאוריית קונספירציה. ז'יז'ק טוען כי פרשנות קונספירטיבית מותנעת על ידי אירוע טראומטי המפרק את הסדר הסימבולי ופותח את האפשרות לסדר חברתי חדש, הממשי מתגלם דרך פנטזיה אידיאולוגית, והפנטזיה היא המנגנון המכוון את המציאות: "מרכיב היסוד של האידיאולוגיה אינו האשליה שאידיאולוגיה מסתירה את הדברים כפי שהם, אלא פנטזיה לא מודעת היא המבנה את האידיאולוגיה עצמה" (Žižek 2008, 30). ובמקביל, הפנטזיה היא הפרה של הסדר החברתי: "פנטזיה, במובנה האלמנטרי ביותר, היא בלתי נגישה לסובייקט, והיעדר נגישות מהותי זה הוא שהופך את הסובייקט לריק" (שם). אם הסובייקט יתקרב אי פעם יתר על המידה למימוש הפנטזיה, הוא יחווה חרדה בלתי נסבלת. באופן דומה, במקרה של פסיכויים "הסמלי מקבל ערך של ממש, כלומר המילה היא הדבר" (גולן 2017, 25). הפוטושופ הופך להיות הדבר.¹⁸ אין כאן טענה שקונספירציה מלמדת על פסיכוזה. הטענה היא שזהו הפרדוקס שהפנטזיה נועדה לקיים, פרדוקס שגם אחראי לתפקיד המשמר של הפנטזיה. רצח רבין היה אירוע טראומטי בכל קנה מידה. עוצמתו סימנה משבר כה חריף עד שהיה זה בלתי אפשרי לצפות ברשף הנפלט מאקדחו של עמיר ולקבלו כפי שהוא. טראומה, כזכור, היא מאורע שאי-אפשר לגשת אליו. תיאוריות קונספירציה חושפות את משבר הייצוג הרוחש בקפיטליזם המאוחר. לשון אחר, בתיאוריות קונספירציה מתקיים גם מרכיב של איווי. האיווי הוא תמיד מה שנשאר בלתי מסופק. מימוש האיווי אינו מתקיים בהתגשמותו, אלא בשעתוק של האיווי ככזה. לכן האיווי אינו יחס לאובייקט אלא יחס להיעדר. באיווי יש תביעה שאי-אפשר לנסח במילים. אפשר לספק תביעה, אך האיווי לעולם יישאר בלתי מסופק, מכיוון שתביעה היא תמיד תחליף לאותו דבר שחסר. מה שעושה אובייקט לנחשק אינו מה שיש בדבר כשלעצמו, אלא עצם עובדת היותו נחשק (גולן 2017, 24–25; Evans 2006, 37–38). אם כן, האיווי

בתיאוריות קונספירציה מדגים מאמץ קולקטיבי לא מודע להבין מה מתרחש. טקסטים קונספירטיביים מייצגים מחד גיסא פנטזיה מלנכולית, שבה הכול אבוד מכיוון שהכול נשלט על ידי המכונה הנסתרת של הכוח, ומאידך גיסא הם מייצגים פנטזיה אקסטטית שאירוע – בין שהוא משבר, מהפכה או רצח פוליטי – יכול להפוך את הכול לאפשרי (Blanusa and Hirstov 2020, 73). את הפנטזיה שהכול אפשרי להבין כעודפות. את הטענה בדבר הפוטושופ אפשר להבין כעודפות שאינה יכולה לממש את הציפייה שהיא מעוררת. פעם נוספת מתגלה הפרדוקס של תיאוריות קונספירציה – ניסיון למצוא את מה שאי־אפשר למצוא. "ואכן, אניגמת האיווי מובילה את הסובייקט ללא הרף לחיפוש אחר משמעות יציבה ולתהליך של היסטריזציה. האחר הגדול אינו יכול לענות על אניגמת האיווי, גם אם הסובייקט המוחלט ינסח את האיווי שלו במפורש [...] מאחר שמדובר במילים. מילים". (דותן 2003, 19–20).

זהו כאמור גם העיקרון הבסיסי של תיאוריות קונספירציה: האחר הגדול אינו יכול לענות על אניגמת האיווי. כך במקרה של שחף, ויש דוגמאות נוספות. נתן גפן, מתמטיקאי, פרסם ספר יסוד בתחום הקונספירציה בשם *עוקץ קטלני* העוסק ברצח רבין מתוך עמדה קונספירטיבית מובהקת (גפן 2013). בריאיון לאורי מילשטיין סיפר גפן כי כבר למחרת הרצח שאל אותו חבר לעבודה בשיחת מסדרון אקראית "מי מחליף את רבין?" וגפן ענה בתמימות, לטענתו, "מה זאת אומרת, שמעון פרס". החבר אמר: "אז אולי הוא עומד מאחורי זה?". גפן סיפר כי הופתע מהשאלה וענה, "אתה שואל שאלה שכל אחד היה צריך לשאול, מי המרוויח הגדול?" (מילשטיין 2021).¹⁹ זוהי שאלה מרכזית בכל תיאוריית קונספירציה. זאת גם שאלה מרכזית של כל איווי: "מה רצונך?". תיאוריות קונספירציה מציגות את עצמן כנרטיב החושף אמת עמוקה ומוסתרת. הפרדוקס של תיאוריות קונספירציה טמון בכך שלעולם אי־אפשר לחשוף את אותה אמת עמוקה ומוסתרת, ולכן האיווי נשאר תמיד. האיווי הוא אניגמטי. הוא אינו אומר מה בדיוק הוא רוצה. אניגמה זו מביאה את הסובייקט לנסות ולמצוא את סיבת ההתאוות דרך ייצור פרשנויות שונות של מה שהוא באמת רוצה. זהו חיפוש טורדני שאינו מסתיים, מכיוון שזהו האיווי עצמו (Žižek 2007, 186).²⁰

טענה זו נכונה לעצם מהות הפעולה של האיווי. במקרה הנדון, תיאוריות קונספירציה הגיחו ברגע משברי עמוק בחברה הישראלית. הן נוטות להופיע כאשר אוצר המילים של השפה השגורה מתקשה להציע הסבר. זהו המפגש עם הממשי – מה שאי־אפשר לנסחו במילים. תיאוריות קונספירציה מציעות נרטיב פנטזיונרי שעונה לשאלות "מה קרה?" ו"איך ייתכן?". כך, "הנרטיב הקונספירטיבי מרחיק מהסובייקט את תחושת החסר והחרדה

19 אורי מילשטיין הוא היסטוריון צבאי, ובשנים האחרונות הוא מקדם תיאוריית קונספירציה סביב מלחמת 73'.
20 האיווי אינו רק חלק מהלא מודע במובן הפרוידיאני הקלאסי, אלא הוא חלק מהמערכת הסימבולית (השפה) ולכן הוא מתקיים גם מחוץ ללא מודע של האני.

הבאים בעקבותיו, ומציע דרך להתגבר על המשבר" (Wojczewski 2022, 12) או למלא את החסך. את שיחת המסדרון האקראית אפשר להבין גם כתחילתו של "פרץ קונספירטיבי" (conspiracy rush) היוצר תחושה של מלאות: "פרץ של אדרנלין התוקף אותך כאשר אתה מגלה אמת נעלה יותר; פתאום אתה תופס את כולם כאיטיים יותר, מדשדשים בחיים, קצת יותר טיפשים מכפי שחשבת עליהם קודם לכן" (Fenster 2008, 157). כך כותב דני דין: אצלי החלה "האובססיה" לפרשת רצח רבין לקראת יום השנה התשיעי לרצח, כשהרקע היה לגמרי מיקרי. [...] מה שעורר את תשומת ליבי היתה העובדה שעל מדבקת הזיהוי הודפס הכינוי "אלמוני 1" במקום בו אמור היה להופיע שמו של הפצוע "רבין יצחק" [...] (דין 2009, 8).

הפרץ הקונספירטיבי הוא התגלות של אמת הכרחית שהוסתרה, פנטזיה אקסטטית שהופכת את הכול לאפשרי. ואכן, ספריהם של דין ושל גפן, כמיטב המסורת של תיאוריות קונספירציה, עמוסים בפרטי פרטים ומתייחסים לשלל מסמכים "בחפוש אחר האמת החומקת באופן קבוע [ולכן] קונספירטיביות כפרקטיקה פרשנית מפיקה שרשרת עצומה של מסמנים. תהליך זה מעכל, מפרק ומרכיב מחדש אלמנטים לא קונספירטיביים סביב מסמן העל של הקונספירציה" (Blanusa and Hirstov 2020, 75). כך מסכם דין את סוגיית המסמכים החסרים העוסקים בטיפול ברבין בבית החולים איכילוב: ובכל זאת, כאשר "לית מאן דפליג" שהממצאים החסרים לכאורה במסמך המיון הסודי (ובהם 2 פצעי הירי בגב) היו שרירים וקיימים בשלב הנתיחה הפתולוגית, ואף הניתוח עצמו בסיומו נקבע מוות (בשעה 23.10) אינו "מצוץ מן האצבע" אלא מוכח בצילום... ובדיקת בנקודה מסתורית זו "נפל האסימון" ונמצאת החוליה החסרה בשרשרת! (דין 2009, 18).

למעשה, כל משפט או מסמך הוא מסמן המוכיח את הטענה הקונספירטיבית. זהו המרכיב הפנטזיוני המתקיים בתיאוריית קונספירציה. עבור לאקאן הפנטזיה היא מה שמקיים את האיווי. פנטזיה מפעילה את הסובייקט כנשא של האיווי, ואי-אפשר לעשות לפנטזיה רדוקציה לצרכים או דרישות (Glynos 2001, 200).²¹ דא עקא, בהמשך לאפוריזם הידוע של לאקאן – "המילה הורגת את הדבר": "לא הכול אפשר לנסח, ומה שאינו מנוסח נשטט". אם מקבלים את ההנחה של לאקאן כי "ממשות היא מה שהולך לאיבוד עקב כניסת השפה ליצורים המדברים", אזי בתיאוריות קונספירציה "אנו רואים את הניסיון העקר להכניס למילים את מה שלא ניתן לניסוח ולכן נְתָקֵל שוב ושוב באותו מסמן המהווה את גבול ההמשגה" (אפרתי וישראלי 2007, 26, 28). התנועה של הקונספירציה היא כפולה, היא

21 במילים של לאקאן: "טבעות במחרות שהיא טבעת במחרות אחרת העשויה טבעות" (Lacan 2001, 116).

מזיעה גם מלאות וגם חסך: מלאות דרך הצגה של פרטים ופרטי פרטים, וחסך דרך רדיפה בלתי פוסקת אחרי עוד פרטים, עוד הוכחות, עוד סימנים. זהו ניסיון למלא את הבור שנפער באיווי באמצעות שרשרת מסמנים שלעולם אינה מסתיימת. כך כותב גפן (2013, 57): "בחקירתו של יגאל עמיר ובעדויות במשפטו הובאו נתונים רבים הסותרים זה את זה. השב"כ, המשטרה והפרקליטות הצליחו להסתיר ולהסוות אותם בחסות מסה אדירה של עדויות ודיווחים". המלאות והחסך מופיעים במקביל: גם הסתרה והסוואה וגם מסה אדירה. במילים אחרות, האיווי מכוון לעבר התחושה החמקמקה של פוליות, אך נותר לא מסופק וחסר. האיווי מכוון אל מה שהסובייקט חש שיכול לתת לו סיפוק, אך תחושת המלאות או הסיפוק היא בלתי אפשרית מכיוון שההוויה בנויה על חסר. כך, אם האובייקט של האיווי הקונספירטיבי תמיד מבוסס על חסר, תיאורטיקנים קונספירטיביים יכולים לממש את האיווי רק דרך החלפתו בעוד ועוד פרטי פרטים עד אין קץ. את שרשרת הפרטים ופרטי הפרטים אפשר להבין כסימפטום של ההתאוות לגלות את מה שלעולם אי-אפשר לגלות (Blanusa and Hirstov 2020, 72–74). יובל קרמניצר מבחין כי בקפיטליזם המאוחר עמדתו של האזרח המודרני היא צינית ומפוכחת: "לנו אין אשליה [...] אנו יודעים היטב שהמלך עירום". לכוח הפוליטי המודרני "אין עוד מרכז כריזמטי אפוף מסתורין או הילה של קדושה שמחזיקים אותו" (קרמניצר 2020, 27–28). ואולם באופן פרדוקסלי, דווקא הערעור על המסתורין מחזק אותו דרך האיווי, והאיווי פועל דרך הערעור על המסתורין אך למעשה מחזק אותו. אולי דווקא מכיוון שכיום יש פחות הונאה מתאפשרת הפריחה של תיאוריות קונספירציה והפעולה של האיווי.

טרנסגרסיה

ואולם נדמה כי על מנת להשלים את התמונה יש להביא בחשבון מרכיב תרבותי-פוליטי נוסף שבעשורים האחרונים התבלט גם בישראל – הופעתו של הימין החדש והקשר בינו ובין תיאוריות קונספירציה ופופוליוזם.²² הימין החדש הוא דפוס חדש של ימין רדיקלי המזוהה בספרות המחקר בעשורים האחרונים. הוא מתאפיין בעוינות קשה לליברליזם, בניסיון לשחוק ערכים ומוסדות ליברליים ובהיעדרה של פרוגרמה פוליטית פוזיטיבית – "ימין ניהיליסטי, טרנסגרסיבי וציני" ופופוליסטי (קרמניצר 2020, 22). ואכן, ממשלת נתניהו הנוכחית מקפלת בתוכה, ובעוצמה, מאפיינים אלו.

22 יודגש כי באופן גורף תיאוריות הקונספירציה סביב הרצח באו מהצד הימני של המפה הפוליטית, למעט התיאוריה של מיכאל הרסגור, שכתב: "כבר למחרת הרצח אמרתי בשידור בטלוויזיה הישראלית שרובן היה קורבן של קשר. אני עדיין דבק בטענתי, למרות החלטות הוועדות השונות, שניסו לטהר את השרץ וקבעו כי לא הייתה קונספירציה" (הרסגור 2000). התיאוריה של הרסגור לא עשתה לה קהל ולא היו לה ממשיכים.

קשר זה בין הימין ובין תיאוריות קונספירציה אינו חדש, וכבר בשנות החמישים של המאה הקודמת זיהה אותו ריצ'רד הופשטר, גם אם המשגתו הייתה אז בחיתוליה (Hofstadter 1960, 70). כיום קיימת במחקר הסכמה רחבה למדי שיש קשר בין פופוליזם ובין תיאוריות קונספירציה (Pirro and Taggart 2022, 3–4): "באנלוגיה מוזיקלית, אם פופוליזם הוא הנושא, תיאוריות קונספירציה הן וריאציות על הנושא" (Castanho Silva *et al.* 2017, 425). אנדרריאה פירו ופול טאגרט טוענים כי אפשר להבין את הקשר בין תיאוריות קונספירציה ופופוליזם דרך שלושה הגיונות. האחד הוא תפיסה מניכאית של המציאות, קרי רדוקציה של המציאות החברתית לחלוקה הבינרית בין טוב לרע, כאשר העם מייצג את הטוב והטהור והאליטה את הרע והמושחת; השני גורס כי העם הוא קורבן של האליטה, המנצלת את השליטה שלה במשאבים ומונעת מהאנשים הפשוטים, בעזרת מניפולציות ושקרים, לקבל את מה שמגיע להם; וההגיון השלישי הוא תפיסה רובנית של הפוליטיקה, המניחה כי לא רק שהרוב מייצג את הסדר הפוליטי, אלא שעובדת היותו רוב מעניקה לו עליונות מוסרית, וזו מחייבת לפרק את הסטטוס קוו המבוסס על שליטת המיעוט על הרוב ולכונן דמוקרטיה לא ליברלית.²³

דומה כי הגיונות אלו מתיישבים היטב עם הפופוליזם של נתניהו. בניגוד לטענה המקובלת בספרות ובשיח הציבורי שלפיה נתניהו פנה למסלול הפופוליסטי רק בשנים האחרונות, בין השאר בעקבות משפטו, אני טוען כי כבר בראשית דרכו הפוליטית היה המסלול הפופוליסטי דרך המלך עבור נתניהו. סגנונו הפוליטי הטרנסגרסיבי, הפנייה אל המגוון, הניסיון לפרק את כללי המשחק הדמוקרטי, הדגש על חשיבותה של הרשות המבצעת, התפיסה הסמכותנית והאתנו-לאומיות הבוטה (קרמניצר 2020)²⁴ – כל אלה כאמור באו לידי ביטוי כבר בבחירות 1996, חודשים אחרים לאחר הרצח. סיסמת הבחירות של נתניהו הייתה אז "פרס יחלק את ירושלים". הסיסמה פרטה על סנטימנט אתנו-לאומי אנטי-ליברלי ורמזה על תוכנית אפלה הנרקמת בחדרי החדרים של השמאל, והיא מבטאת את העמדה הלאומנית-שמרנית והפופוליסטית של נתניהו. מנהיגים סמכותניים נוטים להשתמש ברטוריקה קונספירטיבית על מנת לגייס את קהל הבוחרים, לדרוש נאמנות ולהלך אימים על המוסדות הדמוקרטיים, למשל באמצעות רעיון המדינה העמוקה (the deep state) (Giry and Gürpınar 2020, 318–320). המדינה העמוקה, מוטיב מרכזי בתיאוריות קונספירציה ובפופוליזם, היא אותה רשת חשאית של בירוקרטים, פוליטיקאים מקצועיים וסוכנויות מדינתיות ששולטות בחברה מאחורי הקלעים (Bergmann 2018, 4). ואכן, גם במקרה הנדון כאן נוכחת המדינה העמוקה. כך למשל כותב גפן בהקשר של הרצח:

23 לעיון נוסף במושג פופוליזם מזוויות שונות ראו פילק 2006; 2010.

24 קרמניצר מסתייג מהמושג פופוליזם. לטענתו, אין בו כדי להסביר את מורכבותו של הימין החדש (קרמניצר 2020, 19).

“ואולי בכל זאת הייתה בארץ הפיכה בלי ששמנו לב? כאשר גורם כלשהו מספק ‘מעשיות’ כהסבר למעשיו, ברור שהוא מנסה להסתיר את כוונותיו האמיתיות, ושאלה האמיתיות אינן טהורות” (גפן 2013, 57). בהמשך הוא מעלה שתי שאלות טוריות:

מעניין, כמעט מיד לאחר הרצח מצאו [הרופאים שטיפלו ברכין בבית החולים איכילוב] שיש צורך לפעול כדי למנוע את האפשרות שההתנקשות ברכין תתפרש כקונספירציה, מדוע? מדוע, קרוב כל-כך לשעת הרצח, עלה על הדעת הרעיון שמישהו עלול לחשוך כי הייתה קונספירציה, ושעל-כן יש לפעול כדי למנוע פירוש כזה לרצח? (שם, 61).

ברמה המיידית, עבור גפן דווקא שלילת הקונספירציה מהווה הוכחה לקיומה: הרופאים פעלו כפי שפעלו על מנת למנוע קונספירציה, וזאת הרי הקונספירציה. העובדה שמישהו חשש שהדברים יכולים להיתפס כקונספירציה היא ההוכחה לקונספירציה. במונחים של ז'יז'ק, תיאוריות קונספירציה מופיעות ברגע משברי שבו הסדר הסימבולי אינו יכול לספק תשובה למה שקרה. כאשר אין תשובה, מופיע הממשי – מה שאי-אפשר להסבירו. כוח החיות של תיאוריות קונספירציה הוא תרגום של הממשי לפעולה של אליטות מושחתות, ארגונים אפלוליים וכוחות נסתרים (Žižek 2000, 362). פופולזם מסמל אפוא את המתח המובנה בין הבטחתה של הדמוקרטיה הליברלית לריבונות העם ובין המציאות של שלטון האליטה או הפעולה של המדינה העמוקה; כלומר, הוא מסמל את חוסר האפשרות המבנית לייצג את “רצון העם” ולממש את ריבונות העם. ולכן, כאשר תנועות פופוליסטיות מהימן העמוק מצביעות על קונספירציה, הן לא רק מבקרות את הכוח הבלתי לגיטימי של אליטות מושחתות, אלא גם מצביעות על אחר נסתר או כוח נסתר שמנצל את המציאות החברתית ומרוויח ממנה (Wojczewski 2022, 139).²⁵

אריה זריצקי, מיקרוביולוג, כתב במאמר שכותרתו “האם פושעי אוסלו מעורבים ברצח רבין?”:

אזרחים ועיתונאים שחקרו את הרצח הוכיחו שהגרסה הרשמית היא שקרית, ונבנתה בעמל רב במשך הלילה המר והנמהר ההוא... למרות הכל, הצליחה הכת השלטת בעזרת הבג”ץ ואמצעי התקשורת (לא שגיאת כתיב!) למנוע פרסום מידע זה, באמצעות (בין

25 אחד המנגנונים הבולטים המונעים את “ריבונות העם” הוא כמובן אמצעי התקשורת הממוסדים: “בתקשורת מוצגות דעות, לעתים תימהוניות או קיצוניות, ללא שום בעיה. ערביי חמאס או אש”ף, או יהודים המחזיקים בדעות התומכות באויבי ישראל, הופיעו בתקשורת לסוגיה במינן ובתדירות גבוהים. אילו תיאוריות הקשר נגד רבין היו ‘מופרכות’ ו‘הזויות’ לתקשורת לא היתה שום בעיה להציגן, על מנת לאפשר לציבור להיווכח שהן אכן מופרכות או הזויות. העובדה, שמשתיקים וסותמים את הפיות, מוכיחה שלשררה הישראלית יש מה להסתיר. לא מדובר בקבלת תיאורית קונספירציה כלשהי, אלא באי רצון לחקור אם יש דברים בגו, ובסירוב להעמיד למבחן את העובדות” (גפן 2013, 169-170).

השאר) כינויים של חושפי האמת כ"הזויים", "תימהונים", "שוטים", "משוגעים" וכיו"ב. [...] התשובות לשאלות אלה וחשיפת הסרטון(נים) הגנוז(ים) עשויה לגלות סוף-סוף את מתכנן(י) הרצח ואת מבצע(י)ו. האם משרד החוץ מימיו של שמעון פרס, אשר שם את כל יתרו ב"תהליך השלום של אוסלו" (עד כדי גניזת חומרי הסברה על אלימות הערבים והמוסלמים), [...] האם האינטרסים האישיים-לכאורה הצרים הללו שלהם מתגברים על אלה של המדינה, העם והארץ? [...] אזרחים שוחררי-טוב לעם לעולם לא יירתעו מחשיפת האמת עד תום – כדאי להם למסתירי האמת, לאזור עוז ולעמוד בפניה ללא כחל וסרק, וככל שיקדם – מוטב! (זריצקי 2009).

כדאי להתעכב על דבריו של זריצקי. פנטזיה, במובן הלאקאניאני, מאפשרת להסביר כיצד מתעוררים רגשות עוצמתיים (כמו זעם, תסכול ורודפנות, כפי שהם עולים מדבריו של זריצקי) ומתועלים לשיח דרך ההבטחה (או האשליה) שאפשר להתגבר על ההיעדר האונטולוגי בעזרת תרגום האיווי לנרטיב שיכול למלא את ההיעדר ("אזרחים שוחררי-טוב לעם לעולם לא יירתעו מחשיפת האמת עד תום"). פנטזיות אינן מסתירות את מצב הדברים האמיתי, אלא מכסות או מסתירות את ההיעדר האונטולוגי בדמות האשליה שחזרה למצב דברים תקין היא אפשרית ("כדאי להם למסתירי האמת, לאזור עוז ולעמוד בפניה ללא כחל וסרק, וככל שיקדם – מוטב") (Wojczewski 2022, 139). הפנטזיה על פי ז'יז'ק היא מנגנון שאינו מביא לסיפוק האיווי אלא בדיוק להפך, זהו מנגנון המלמד את הסובייקט כיצד להתאוות. למעשה, מימוש התשוקה של הפנטזיה רק מעמיק את ההיעדר של מה שאי-אפשר להשיגו. בין האמת ובין אובייקט האיווי עומד מכשול, איום, אחר גדול ("הכת השלטת [של] בג'ץ ואמצעי התשקורת (לא שגיאת כתיב!)") שאינו מאפשר למלא את האיווי. נדמה כי זריצקי מתענג על הפנטזיה הטרנסגרסיבית דרך האחר הגדול ("פושעי אוסלו") והאיום שלו על "האזרחים שוחררי-טוב". כאן טמון הפרדוקס של ההיעדר: הוא מופיע כמה שהלך לאיבוד, אך למעשה הוא מעולם לא היה זמין לסובייקט, מכיוון שמה שנתפס כדבר שהלך לאיבוד הוא למעשה החסר האונטולוגי של הסובייקט. ההתענגות היא ההנאה שהסובייקט חווה דרך האיווי. ומכיוון שהאיווי פירושו תמיד קיום בלתי מסופק, ההתענגות היא תמיד חיפוש של מה שלעולם אי-אפשר למצוא (Glynos 2001, 201). לפיכך, "תפקיד הפנטזיות הללו הוא להסתיר בדרכים מדומיינות שונות את הסירוס המיוחד של כל קהילה ולפתות בכך את הסובייקט למצוא בהן מקלט, להשתמש בהן כמסך שיסתיר את אנגימת האיווי" (דותן 2003, 22).

הדרישה של זריצקי מ"מסתירי האמת" חושפת פרדוקס: אם תתגלה האמת הבלתי אפשרית, ההיעדר האונטולוגי יבוא על סיפוקו. או אז האמת הבלתי אפשרית תהפוך לאפשרית. ואולם ההיגיון הפנימי העמוק של תיאוריות קונספירציה הוא בדיוק ההיעדר שלעולם אינו יכול להתמלא. לכן הדרישה של זריצקי אינה מיועדת למלא את ההיעדר,

שהרי האיווי נשאר לעולם חסר; היא רק מהגימה את ההיגיון הפנימי של תיאוריות קונספירציה. כך, אולי אפשר לטעון כי החיפוש שלעולם אינו מסתיים, ולמעשה אינו יכול להסתיים, הוא הפְּטִיש של תיאוריות קונספירציה; אין צורך לגלות מי רצה את יצחק רבין, אלא רק להמשיך לחפש ולא לחדול. האופי הנזיל, הבלתי יציב, העמום של תיאוריות קונספירציה הוא מה שמפעיל אותן ומשאיר אותן במצב תמידי של חיפוש. יש לציין גם שהפנטזיה וההתענגות הטרנסגרסיבית של זריצקי (ושל אחרים, ובהם נחום שחף) על הסטיגמטיזציה והזיהוי של אנשים כמותו כ"הזויים", "תימהוניים" ו"משוגעים" יכולה להדגים את אחד המאפיינים של הימין החדש – "השימוש בפנייה ישירה אל המגונה כבסיס לכוח. מאפיין זה בולט במיוחד בנוגע לטראמפ, לנתניהו ולברלוסקוני, וניכר [...] ביכולת לומר דברים שלא ייאמרו, בשבירת כללים של שיח פוליטי, בשימוש פומבי ב'לחישות וקריצות' (כלומר, הנכחה של המגונה כעיקר של המסר התקשורתי) וכדומה" (קרמניצר 2020, 20).

סיכום

ניסיתי להציע כאן הסבר להופעתן של תיאוריות קונספירציה בישראל העוסקות ברצח רבין. ההסבר נע לאורך שלושה צירים: הופעתו של ניאוליברליזם בישראל, השתבשותה של המפה הקוגניטיבית והופעתו של הימין החדש בישראל. המקרה הישראלי ממחיש כיצד תיאוריות קונספירציה מופיעות בהקשר היסטורי ספציפי ובתנאים היסטוריים מיוחדים. אין זו תופעה פתולוגית של יחידים וגם לא של קבוצות. אי-אפשר להבין תיאוריות אלו דרך התוכן שלהן או דרך הסיפור שהן מספרות. תיאוריות קונספירציה משאירות את הקורא בפה פעור ובמידה רבה גם במבוכה. עומס הפרטים וההוכחות, הברורות והמוחלטות לכאורה, לקיומם של אמת או ידע בלתי אפשריים מקשה על הפרכתן של הטענות, ולמעשה אינו מאפשר להפריכן. זהו בדיוק העיקרון המארגן של התיאוריות האלה. הן בנויות על פרדוקס עמוק שאינו ניתן לפיצוח, ובזה כוחן.

תיאוריות קונספירציה הן מחילת ארנב. כמו אליס בארץ הפלאות הן מתארות ומנסות לחשוף מציאות בלתי אפשרית, לא מפני שעצם המציאות היא בלתי אפשרית אלא מפני שכך היא מכוננת דרך הקונספירציה: המציאות הקונספירטיבית היא קו אופק שלעולם אי-אפשר להגיע אליו. זוהי גם מהותו של קו אופק.

התוכנית ללימודי פרשנות ותרבות, אוניברסיטת בר-אילן

ביבליוגרפיה

- אולמרט, דנה, 2018. *כחומה עמודנה: אימהות ללוחמים בספרות העברית*, תל אביב: הקיבוץ המאוחד.
- אופיר, עדי, 2000. "על כתיבה פוסטמודרנית ואפשרות הצדקתה המוסרית: קריאה בסיפורים בלתי רצוניים של אורלי קסטל-בלום", *מכאן א, עמ' 115-133*.
- אזולאי, אריאלה, 1996. "סימן משמים: רצח בזירה שטופת אור", *תיאוריה וביקורת* 9, עמ' 241-274.
- אלגרה, מרקו, 2016. "הבנליות של הכיבוש והפוליטיקה של הפרוור: המקרה של מעלה אדומים", *תיאוריה וביקורת* 47, עמ' 89-109.
- אפרתי, דניאל, ויהודה ישראלי, 2007. *הפילוסופיה והפסיכואנליזה של ז'אק לאקאן*, תל אביב: האוניברסיטה המשודרת.
- בוקר, רן, 2018. "החייזרים של דודו, הנפילה של דנה: המשרדים ששברו את שיאי הרייטינג", *Ynet*, 12.1.2018.
- בירנבוים, שריאל, 2019. "חטיפתה של ההיסטוריה", *השילוח* 13, עמ' 95-114.
- בסט, סטיבן, ושרון מרקוס, 2019. "קריאה על פני השטח: מבוא", *אות* 9, עמ' 17-42.
- ברייטברג-סמל, שרה, 2000. "השיח והפטאליות", *סטודיו – כתב עת לאמנות* 114, עמ' 36-54.
- גוטוויין, דני, 2016. "שלטון הנאמנות: ההתנחלויות ומיסוד ההיגיון האנטי-דמוקרטי של משטר ההפרטה הישראלי", *תיאוריה וביקורת* 47, עמ' 225-246.
- גולן, רות, 2017. *אהבת הפסיכואנליזה: מבטים בתרבות בעקבות פרויד ולאקאן*, תל אביב: רסלינג.
- גפן, נתן, 2013. *עוקץ קטלני*, רמת גן: נתן גפן.
- דותן, אייל, 2002. "אינטרפלציה כתיאוריה ביקורתית", *עבודת דוקטור*, בית הספר למדעי התרבות, אוניברסיטת תל אביב.
- , 2003. "קול קורא במדבר: אינטרפלציה, אידיאולוגיה ומקריות", *תיאוריה וביקורת* 22, עמ' 9-34.
- דיין, הילה, 2020. "הניאור-ציונות: דיוקן סוציולוגי", *תיאוריה וביקורת* 52, עמ' 87-112.
- דין, דני, 2009. *רצח רבין: סודות ושקרים*, ל"מ: הוצאה עצמית.
- הארווי, דייוויד, 2015. *קיצור תולדות הניאור-ליברליזם*, בתרגום גיא הרלינג, ירושלים: מכון מולד.
- החדשות הישנות, 2021. "ערוץ 2: קלטת התיעוד של רצח רבין, 19.12.1995" [וידאו], YouTube, 23.10.2021.
- הרסגור, מיכאל, 2000. "מנהיג אמיתי", *Ynet*, 2.11.2000.
- זריצקי, אריה, 2009. "האם פושעי אוסלו מעורבים ברצח רבין?", *ערוץ 7*, 15.3.2009.
- ידגר, יעקב, 2004. *הסיפור שלנו: הנרטיב הלאומי בעיתונות הישראלית*, ירושלים: פרדס הוצאה לאור.
- יורן, נועם, 2001. *ערוץ 2: הממלכתיות החדשה*, תל אביב: רסלינג.
- כאן חינוכית, 2012. "הקשר הישראלי: השב"כ ורצח רבין" [וידאו], YouTube, 10.5.2012.
- מזרחי, ניסים, 2011. "מעבר לגן ולג'ונגל: על גבולותיו החברתיים של שיח זכויות-האדם בישראל", *מעשי משפט* ד, עמ' 51-74.

- , 2017. "הסוציולוגיה הישראלית לאן? מסוציולוגיה של חשד לסוציולוגיה של משמעות", **מגמות נא(2)**, עמ' 69-114.
- מילשטיין, אורי, 2021. "שיחות עם נתן גפן (1) – רבין לבש אפור מגן בזמן הרצח" [וידאו], YouTube, 17.11.2021.
- מכתר, איתן, 2016. "האיש ההולך' הגיע רחוק ונשאר במקומו", איתן ברטל ואילן גולדשטיין (עורכים), **האיש ההולך: מקרה מבחן של פעלתנות חתרנית במרחב העיר תל אביב**, תל אביב: Public School Editions, עמ' 167-177.
- ממן, דניאל, וזאב רוזנהק, 2009. **בנק ישראל: כלכלה פוליטית בעידן ניאורליברלי**, ירושלים: מכון ון ליר.
- מנדלקרן, רונן, 2018. "הפן הממשלי של הניאורליברליזם: אתגרים תיאורטיים", **תיאוריה וביקורת**, 50, עמ' 419-435.
- עזריהו, מעוז, 2005. **תל אביב העיר האמיתית: מיתוגרפיה היסטורית**, שדה בוקר: מכון בן-גוריון לחקר ישראל והציונות.
- פוקו, מישל, 2005. **הארכיאולוגיה של הידע**, בתרגום אבנר להב, תל אביב: רסלינג.
- פילק, דני, 2006. **פופוליזם והגמוניה בישראל**, תל אביב: רסלינג.
- , 2010. "אנחנו העם (אתם לא!): פופוליזם מכיל ופופוליזם מדיר בישראל", **עיונים בתקומת ישראל**, 20, עמ' 28-48.
- פלד, יואב, וגרשון שפיר, 2005. **מיהו ישראלי: הדינמיקה של אזרחות מורכבת**, בתרגום מיכל אלפון, תל אביב: רמות.
- פרסיקו, תומר, תשע"ה. "הפרטת הדת וקידוש האמונה: קריסת הקולקטיב הציוני ותולדותיה", **אקדמות**, ל, עמ' 51-64.
- , 2009. "מערכת היחסים בין הניורליזם ל'פוסט בבלוג', **לולאת האל – החוויה הדתית לסוגיה**.
- קוסופסקי סדג'וויק, איב, 2019. "קריאה פרנואידית וקריאה מאחה, או: אתה כל כך פרנואיד, אתה בטוח שהמסה הזאת עליך", **אות**, 9, עמ' 145-173.
- קלטות מכוסות אבק, 2018. "רצח רבין – הלילה שאחרי – חלק ד" [וידאו], YouTube, 28.1.2018.
- קרמניצר, יובל, 2020. "המלך והעירום: תקשורת, המונים והחוק הלא-כתוב", **תיאוריה וביקורת**, 52, עמ' 19-48.
- שודר בערוץ, 2019. "ראיון עם נחום שחף על רצח רבין. החלק הראשון" [וידאו], YouTube, 31.10.2019.
- שניר, איתי, 2012. "שכל ישר", **מפתח: כתב עת לקסיקלי למחשבה פוליטית**, 5, עמ' 179-213.
- amram fisher, 2011. "ברי חמיש: מי רצח את יצחק רבין" [וידאו], YouTube, 2.7.2015.
- Avi90s, 2015. "ראיון עם רוני קמפלר שצילם את רצח רבין | חדשות 2" [וידאו], YouTube, 20.10.2015.
- Hamishiya Kamerit, 2017. "החמישיה הקאמרית – יגאל עמיר" [וידאו], YouTube, 4.11.2017.

- Aupers, Stef, Dana Craciun, and Andreas Onnerfors, 2020. "Media and transmission: Introduction," In Michael Butter and Peter Knight (eds.), *Routledge Handbook of Conspiracy Theories*, New York: Routledge, pp. 386–390.
- Barkun, Michael, 2003. *A Culture of Conspiracy: Apocalyptic Visions in Contemporary America*, Brekeley: University of California Press.
- Bergmann, Eirikur, 2018. *Conspiracy & Populism: The Politics of Misinformation*. Cham: Springer International Publishing.
- Blanusa, Nebojsa, and Todor Hirstov, 2020. "Psychoanalysis, Cirtical Theory and Conspiracy Theory," in Michael Butter and Peter Knight (eds.), *Routledge Handbook of Conspiracy Theories*, New York: Routledge, pp. 67–81.
- Boltanski, Luc, 2014. *Mysteries and Conspiracies: Detective Stories, Spy Novels and the Making of Modern Societies*, trans. Catherine Porter, Cambridge: Polity Press.
- Bratich, Jack Z., 2008. *Conspiracy Panics: Political Rationality and Popular Culture*, New York: SUNY Press.
- Brown, Wendy, 2019. *In the Ruins of Neoliberalism: The Rise of Antidemocratic Politics in the West*, New York: Columbia University Press.
- Byford, Jovan, 2011. *Conspiracy Theories: A Critical Introduction*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Cahill, Damien, Melinda Cooper, Martijn Konings, and David Primrose, 2018. "Introduction: Approaches to Neoliberalism," in Damien Cahill, Melinda Cooper, Martijn Konings, and David Primrose (eds.), *The Sage handbook of neoliberalism*, London: Sage, pp. xxvi–xxxiii.
- Castanho Silva, Bruno, Federico Vegetti, and Levente Littvay, 2017. "The Elite Is Up to Something: Exploring the Relation Between Populism and Belief in Conspiracy Theories," *Swiss Political Science Review* 23(4), pp. 423–443.
- Evans, Dylan, 1996. *An Introductory Dictionary of Lacanian Psychoanalysis*, New York: Routledge.
- Fenster, Mark, 2008. *Conspiracy Theories: Secrecy and Power in American Culture* (revised and updated), Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Giry, Julien, and Doğan Gürpınar, 2020. "Functions and Uses of Conspiracy Theories in Authoritarian Regimes," In Michael Butter and Peter Knight (eds.), *Routledge Handbook of Conspiracy Theories*, New York: Routledge, pp. 317–329.
- Glynos, Jason, 2001. "The Grip of Ideology: A Lacanian Approach to the Theory of Ideology," *Journal of Political Ideologies* 6(2), pp. 191–214.
- Harmes, Adam, 2012. "The Rise of Neoliberal Nationalism," *Review of International Political Economy* 19(1), pp. 59–86.

- Hofstadter, Richard, 1955. "The Pseudo-Conservative Revolt," in Daniel Bell (ed.), *The New American Right*, New York: Criterion Book, pp. 33–55.
- , 1960. *The Age of Reform*, New York: Alfred A. Knopf.
- Hristov, Todor, 2019. *Impossible Knowledge: Conspiracy Theories, Power, and Truth*, New York: Routledge.
- Jameson, Fredric, 1990. "Cognitive Mapping," in Carly Nelson and Lawrence Grossberg (eds.), *Marxism and The Interpretation of Culture*, Urbana and Chicago: University of Illinois Press, pp. 347–360.
- , 1992. *The Geopolitical Aesthetic: Cinema and Space in the World System*, London: BFI Publications.
- Kotsko, Adam, 2018. *Neoliberal's Demons: On the Political Theology of Late Capital*, Stanford: Stanford University Press.
- Krampf, Arie, 2018. *The Israeli Path to Neoliberalism: The State, Continuity and Change*, Oxon: Routledge.
- Lacan, Jacques, 2001. *Ecrits: A Selection*, trans. Alan Sheridan, New York: Routledge.
- Lynch, Kevin, 1992. *The Image of the City* (21st ed), Cambridge: MIT Press.
- Maron, Asa, and Michael Shalev (eds.), 2017. *Neoliberalism as a State Project: Changing the Political Economy of Israel*, Oxford: Oxford University Press.
- Mason, Fran, 2001. "A Poor Person's Cognitive Mapping," In Peter Knight (ed.), *Conspiracy Nation: The Politics of Paranoia in Postwar America*, New York: NYU Press, pp. 40–56.
- Molchadsky, Nadav G., 2018. "From 'Missing' to 'Kidnapped': Israeli Commissions of Inquiry and the Framing of the 'Missing Children Affair'," *The Public Historian* 40(4), pp. 64–90.
- Olmsted, Kathryn S., 2009. *Real Enemies: Conspiracy Theories and American Democracy, World War I to 9/11*, Oxford: Oxford University Press.
- Paz-Fuchs, Amir, and Ronen Mandelkern, 2018. "Privatizing Israel: An Introduction," in Amir Paz-Fuchs, Ronen Mandelkern, and Itzhak Galnoor (eds.), *The Privatization of Israel: The Withdrawal of State Responsibility*, New York: Palgrave Macmillan, pp. 1–18.
- Pirro, Andrea L., and Paul Taggart, 2022. "Populists in Power and Conspiracy Theories," *Party Politics* 29(3), pp. 413–423.
- Rogin, Michael, 1987. *Ronald Reagan the Movie, and other Episods in Political Demonology*, Berkeley: University of California Press.

- Wojczewski, Thorsten, 2022. "Conspiracy Theories, Right-Wing Populism and Foreign Policy: The Case of the Alternative for Germany," *Journal of International Relations and Development* 25(1), pp. 130–158.
- Žižek, Slavoj, 2000. *The Ticklish Subject: The Absent Centre of Political Ontology*, London, and New York: Verso.
- , 2007. *The Indivisible Remainder: On Schelling and Related Matters*, London and New York: Verso.
- , 2008. *The Sublime Object of Ideology*, London: Verso.
- Zupančič, Alenka, 2022. "Conspiracy Theory Without Theory: On Don't Look Up," *e-flux Notes*, December 16.